

Бардіна Н. В.,
доктор філологічних наук, професор
Міжнародного гуманітарного університету

ДИСКУРСНІ ЗАСОБИ МАНІПУЛЮВАННЯ СВІДОМІСТЮ В ПЕРЕХРЕСНОМУ ДОПИТІ В АНГЛОСАКСОНСЬКІЙ СИСТЕМІ СУДОЧИНСТВА (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Е. С. ГАРДНЕРА «THE CASE OF THE SCREAMING WOMAN»)

Анотація. У статті шляхом дослідження твору відомого американського письменника-юриста на основі біо-соціо-когнітивної моделі людини запропоновано метод аналізу детективу, що містить у собі декілька маніпуляційних дискурсів (допити свідків, взаємодію супротивників на судовому засіданні та сприйняття читачів).

Ключові слова: дискурс, маніпулювання свідомістю, юрислінгвістика, англійська мова, Е.С. Гарднер.

Наприкінці ХХ століття, підводячи підсумки розвитку лінгвістики, відомий дослідник І.С. Кубрякова, зауважила, що термін «лінгвістика» є парасолькою, під якою приховано безліч різних наук. Розвиток науки про мову вже в перші десятиріччя ХХІ століття підтвердило прогнозування геніального Р.О. Якобсона: «Лінгвістика як найголовніша семіотична наука майбутнього має поєднати всі антропоцентричні обміни, що існують у культурі (за К. Леві-Строссом) – обмін інформацією, обмін послугами (товарами, грошима), обмін сексуальними партнерами. Саме цей обмін виявився центральним у семіотичній побудові вербальних і позавербальних цілісних, закінчених утворень у такому всебічному напрямі лінгвістики, як дискурсологія» [3].

Сучасна дискурсологія є одним із **найактуальніших напрямів лінгвістики.**

Сам термін «дискурс» (від латинського *discursus* – «переміщення туди-сюди») має різні тлумачення у філософії та близько 10 в лінгвістиці, тому маємо роз'яснити його вживання в цьому контексті.

У філософії – це логічний виклад точки зору. В американській школі дискурсології цей термін позначає розмову, діалог. Проте в багатьох дослідженнях під дискурс-аналізом розуміють розгляд типів зв'язку речень у міжфразовій єдності.

Французька школа, яка бере початок із синтетичних робіт М. Пешьо, розуміє під дискурсом висловлювання, що розгортається в часі та просторі. При цьому простір і час охоплює як систему самого дискурсу, конкретну ситуацію його створення, так і культурно-історичну, психологічну надсистему (дискурсну формацію), для якої окремий дискурс є включеним як системна одиниця.

В українській та російській мові треба розрізнити прикметники «дискурсивний», «дискурсний», які часто-густо плутають навіть науковці високого рівня.

«Дискурсивний» – термін філософії, який позначає логічне мислення, позначає те, що здійснюється шляхом логічних міркувань, розсудковий, опосередкований. «Дискурсний», термін психології та сучасної лінгвістики, навпаки, указує на рефлексивний компонент дослідження, – той, що має відношення до дискурсу як «тексту, зануреному до життя» (визначення

Н.Д. Арутюнової, яке синтезує уявлення про дискурс французької школи).

До **найактуальніших напрямів гуманітарних наук** належить й опис засобів маніпуляції свідомістю, насамперед масовою. Ми всі живемо в колі маніпуляції, і нерідко не можемо обґрунтувати прийняття того чи іншого вчинку, тієї чи іншої позиції. Під дискурсною маніпуляцією ми розуміємо складне семіотичне повідомлення, метою якого є змінити думки, установки адресата та зрештою виконати дії, які потрібні сугестору. Маніпулювання відрізняється від переконання та навіювання тим, що людина, усвідомлюючи, що вона каже або робить, не в змозі чітко уявити, яким чином вона прийшла до такого рішення. Питанням маніпуляції свідомістю приділяли увагу психологи, журналісти, мовознавці (Є. Доценко, С. Кара-Мурза, Т. Ковалевська, І. Черепанова, М. Еріксон, Р. Чалдіні, автори НЛП і багато інших).

Проблема полягає, на нашу думку, у тому, що в науці бракує саме комплексних досліджень: існує багато спроб виявити засоби маніпуляції в рекламі, політиці, криміналістиці. Вони діють, але спроба проаналізувати маніпулятивні засоби, які використовуються в так званих «конгломеративних» дискурсах – художніх, юридичних, побутових, зроблено **вперше.**

Матеріалом дослідження став один із романів Е.С. Гарднера – відомого американського майстра детективів на основі власного досвіду адвоката та слідчого (*criminal lawyer*). Хоча 85 романів (з 146), де головним героєм є адвокат П. Мейсон, були створені багато років тому, й зараз на юридичних факультетах США вивчають їх як зразки побудови судового мовлення адвокатів. Наші співвітчизники вважали твори Е.С. Гарднера нудними через детальні описи судових процесів, тому саме перехресні допити перекладачі скорочували на 3–5 сторінок.

Вважаємо, що зараз це дослідження буде **корисним** не лише мовознавцям, але й юристам, які вивчають міжнародне право.

Мета статті – показати можливість моделювання зображеного юридичного дискурсу на основі теорії про обов'язкові біо-соціо-когнітивні складові маніпуляції свідомістю [1]. Уперше також запропоновано гіпотезу про те, що судові засідання у творах Е.С. Гарднера нагадує роботу півкуль головного мозку людини.

Відомо, що головним засобом навіювання (сугестії) є гальмування лівої півкулі головного мозку, яка відповідає за логічне мислення, й активізація роботи правої півкулі, що можна викликати вербалізацією або демонструванням емоцій, використанням стереотипних, метафоричних висловлювань, покрокове програмування діяльності, замовчування деталей, узагальнення тощо.

Головна риса англосаксонського права – пріоритет судового прецеденту. Суддя у судовому процесі – суб'єкт правотворчості. Норми права в англосаксонських судових системах мають детальний казуїстичний характер, тому що створюються під час розгляду конкретних казусів – справ. Саме тому велике значення набуває формалізація процедур, процесуальні норми, засоби юридичного захисту.

Центральне місце в процесі розглядання справи в суді посідає перехресний допит (cross-examination).

Новітній словник Вебстера надає такі тлумачення:

«Cross-examination – the act someone who cross-examines

Cross-examine – to question closely (esp. a witness in a law court) in order to check answer given previously or to elicit fresh information» [2, с. 231].

Ставлять запитання свідкам протидіючі учасники процесу – прокурор та адвокат. Усі запитання в основному підготовлені заздалегідь. Мовні особливості цих запитань відповідають чітким нормам: по-перше, вони щільно, за кроками розбивають певний аналізований епізод, а по-друге, мають бути сформульовані таким чином, щоб свідок надавав однозначні відповіді (Yes), розповідав лише те, що особисто бачив або чув. Свідкам заборонено робити умовиводи, переказувати слова інших, говорити про те, що не має безпосереднього відношення до цієї справи. За цим певно стежать супротивники (адвокат і прокурор), які можуть висловити протест проти некоректно сформульованого запитання. Остаточне рішення щодо нормативності запитання або спроби свідка розповісти «щось не те» виносить суддя.

Таким чином, якщо використати запропоновану когнітивну метафору «мозок», суддя, прокурор, адвокат, а також присяжні, які присутні на слуханні справи, але у творах Е.С. Гарднера завжди мовчать, втілюють роботу лівої півкулі головного мозку, яка обробляє нову інформацію, відповідає за логічне мислення [3]. Лише ці учасники процесу можуть робити умовиводи, але не нав'язувати їх свідкам (за виключенням фінального викриття злочинця). Самі свідки, які відповідають стандартно, повторюють те, що вже попередньо говорили на етапі розслідування прокуророві або адвокатові, втілюють роботу правої півкулі.

Однак адвокат П. Мейсон, який неодноразово повторював, що перехресний допит для нього є грою (the game) і він завжди має свою стратегію (“I’m mapping the strategy in this case and I’ll take care of myself”) [4, с. 459], використовує маніпулятивні засоби з метою руйнування цього стереотипу.

Розглянемо один із фрагментів допиту, у якому беруть участь адвокат Мейсон і прокурор Балантайн.

“You followed your usual routine of police procedure?” Mason asked.

“Yes, sir”.

“You checked both the front and the back of the house?”

“Yes, sir”.

“Then, after calling for the ambulance and asking for a fingerprint man to be sent out, you called again asking for more cars?”

“Yes”.

“Why?”

“Because I wanted to pick up a young woman who had been seen running from the house”.

“Who saw her?”

“Mrs. Dunkirk”.

“What did she say?”

“Now just a moment,” Ballantine interrupted. “We don’t want hearsay testimony here. Never mind what she told you”.

“I have no objection,” Mason said.

“I do,” Ballantine said. “Let’s not get this record cluttered up with a lot of hearsay. Then pretty quick defense counsel will be wanting to impeach the witness on a lot of immaterial evidence”.

“Then you can make an objection,” Mason said, “and it will be well taken”.

“I’m making it now,” Ballantine said.

Judge Cameron smiled. “It well taken,” he said” [4, с. 432].

Початок допиту цілком стандартизований, але потім раптово адвокат звертається до свідка з проханням переказати чужі слова. Не викликає жодного сумніву, що фахівець такої високої кваліфікації, як П. Мейсон чітко знає про заборону такого формулювання запитання. Проте раптовий розрив шаблону викликає бурхливу реакцію прокурора, активізуючи тим самим роботу його правої півкулі головного мозку. При цьому він забуває, що за правилами перехресного допиту заперечення треба оформлювати певним вербальним засобом, заявою протесту (*make an objection*), про що йому спокійно повідомляє сам адвокат. Суддя, звичайно, підтримує протест, але при цьому посміхається. Витівка П. Мейсона в поєднанні з витримкою викликали в судді певні позитивні емоції, перемкнули роботу півкуль. Це, власне, і було метою П. Мейсона.

Прискіпливо слухаючи підготовлені свідчення, П. Мейсон, розуміє, що його супротивник використовує інші маніпулятивні засоби – замовчування певних деталей та навіть підготування свідчень відверто неправдивих.

Намагаючись відкрити приховану інформацію, адвокат, знов-таки порушуючи правила ведення перехресного допиту, ставить запитання, яке вимагає у свідка умовиводу. Однак у цьому разі він не погоджується з протестом.

Розглянемо такий уривок допиту.

“Mason studied the witness for a few second, said, “Now I believe you testified that your partner was out at the back, calling for you to open up?”

“Yes”.

“And did you open up the back door?”

Again the witness shifted his position.

“Yes, sir”.

“And in so doing, superimposed your own fingerprints upon any other which might have been on the doorknob?”

“That calls for a conclusion of the witness, Your Honor,” Ballantine objected. “The question is argumentative; it calls for a conclusion of the witness”.

Mason said, “This witness has been testifying, Your Honor, as to the best police procedure. He’s obviously an expert in that field. I think it’s proper cross-examination”.

“I’ll permit him to answer this question,” Judge Cameron said. “It probably calls for a conclusion, but – well, after all, the situation is obvious.

The embarrassment of the witness became apparent. “Well, yes,” he admitted” [4, p. 434].

Цей фрагмент стосується допиту поліцейського, який був на місці злочину та не є певним, що не зробив помилку під час огляду місця події. П. Мейсон, ставлячи йому легкі запитання, які потребували лише стверджувальної відповіді, уважно спостерігав за рухами свідка, виразом його обличчя. Відомо, що права півкуля мозку орієнтована на найближче майбутнє, а отже, детальний допит, що містить асоціативно передбачувані

запитання, ослаблює логічне мислення. Саме тому, коли свідок цілком розслабився (*obviously relieved*), адвокат запитав, чи встановлений факт того, що допитуваний сам відкривав задні двері, не свідчить, що він таким чином не стер відбитки пальців когось іншого. Протест прокурора був цілком обґрунтованим, але нагадування, що свідка рекомендували як фахівця в цій галузі, примушує суддю відступити від загальних стандартів і дозволити свідкові відповідати.

Сам П. Мейсон ніколи не припускав, що його бажання заборонити свідкові відвідати може мати якісь перешкоди. Так, ситуації, коли як свідка до перехресного допиту було викликано його секретарку Д. Стрит, яка мала інформацію, не бажану для розголошення, П. Мейсон використав усі можливі стереотипи протесту, щоб перешкодити цьому допиту: *Objected to...* "on the ground that the question calls for hearsay testimony", "as assuming a fact not in evidence", "as calling for a conclusion of the witness, as argumentative and indirectly", "as incompetent, irrelevant and immaterial" [4, с. 452–453].

Таким чином, маніпуляційні техніки прокурора й адвоката були різними: перший застосовував когнітивний засіб замовчування або перекручування інформації, другий активізував праву півкулю головного мозку слухачів, певно реалізуючи власну стратегію. І хоча, дійсно, пересічним читачам здаються нудними, затягнутими описання перехресних допитів, для юристлінгвістики та сугестивної лінгвістики твори Е.С. Гарднера надають величезний матеріал, який ми плануємо опрацювати в наступних статтях.

Література:

1. Бардина Н.В. Античная матрица нашей души : [монография] / Н.В. Бардина. – О. : Астропринт, 2009. – 288 с.

2. New Webster Dictionary and Thesaurus of the English Language: Library Larousse, 1993. – 1248 p.
3. Якобсон Р.О. Избранные работы / Р.О. Якобсон. – М. : Прогресс, 1985. – 455 с.
4. Mason P. By Erle Stanley Gardner, seven complete novels / P. Mason. – New York : Avenel Books, 1979. – 821 p.

Бардина Н. В. Дискурсные способы манипуляции сознанием в перекрестном допросе англосаксонской системы судопроизводства (на материале романа Э. С. Гарднера «The Case of The Screaming Woman»)

Аннотация. В статье путем исследования произведения известного американского писателя-юриста на основе био-социо-когнитивной модели человека предложен метод анализа детектива, который объединяет в себе несколько манипулятивных дискурсов (допрос свидетелей, взаимодействие противников в судебном заседании и восприятие читателей).

Ключевые слова: дискурс, манипуляция сознанием, юрислингвистика, английский язык, Э. С. Гарднер.

Bardina N. Discursive ways of manipulation of consciousness in cross-examination of witnesses in anglo-saxon system of judicial proceedings (on the material of Erle Stanley Gardner novel «The Case of The Screaming Woman»)

Summary. In this article, by means of studying the novel of well-known American writer and lawyer, the author proposes a method of analysis of a detective story that unifies several manipulative discourses: questioning of witnesses, interaction of opposing parties at a judicial trial, and readers of the story itself, on the basis of bio-socio-cognitive model of human.

Key words: discourse, manipulation of consciousness, forensic linguistics, English language, Erle Stanley Gardner.